

УДК 373.31:504
ББК 74.200.508

Л.М. Согур
м. Вінниця, Україна

СУЧАСНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проблема суперечливих відносин людського суспільства і природного середовища не нова, вона існувала, практично, на всьому шляху розвитку людства. Тому у всі часи видатні педагоги і громадські діячі підкреслювали важливе значення вивчення природи ще з дитинства, наголошуючи на значенні безпосереднього спілкування дитини з природою.

Процес екологічного виховання і формування екологічної культури у школярів складний і довготривалий. Тому чим раніше він почнеться, тим більш успішно відбудеться. Для школи важливо, щоб цілеспрямований процес екологічного виховання починався вже з першого класу і продовжувався до закінчення дитиною школи. Психологічні особливості молодших школярів – емоційна чутливість і допитливість роблять початкову школу дуже важливою ланкою екологічної освіти і виховання. Адже саме у молодшому шкільному віці важливо закласти основи шанобливого ставлення до природи та її законів. Усвідомлення себе частинкою природи, а не її господарем, – необхідна умова формування екологічної культури особистості.

Таким чином, на нині проблема екологічного виховання і практичної реалізації його здійснення в початковій школі є однією з найгостріших. Щоб зробити людину екологічно освіченою, навчити розв'язувати екологічні питання, потрібні люди з новим мисленням. А щоб підготувати людей з новим мисленням, потрібні нові освітні технології. Наразі існує три основних технології екологічної освіти молодших школярів:

Однією з таких інноваційних технологій є програма «Довкілля».

«Довкілля» – особистісно орієнтована модель природничо-наукової освіти. Стратегічна мета освітньої програми «Довкілля» – формування цілісної свідомості людини, яка здатна брати на себе відповідальність за своє майбутнє в технологізованому суспільстві і майбутнє свого природного та суспільного оточення – свого довкілля.

З 1990 року у школах почала впроваджуватися модель освіти «Довкілля». Місце її народження – Полтава, авторська школа № 37.

Ядром Науково-методичного центру є наукові співробітники лабораторії інтеграції змісту освіти – академік В. Ільченко, старші наукові співробітники К. Гуз, О. Ільченко, доценти В. Коваленко, О. Машенко, наукові співробітники Л. Рибалко, Н. Ковчин. Це унікальний колектив, що об'єднує фахівців з дошкільної і початкової освіти, фізики, хімії, біології, географії, астрономії, психології.

«Довкілля» – це система знань про природу і суспільство, яка спрямовує дітей до наукового пояснення оточуючого світу через методи навчання відповідно до вікових особливостей і методів наукового пізнання світу. Це екологічна філософія для дітей 6-12 років, це школа життя.

У початковій школі «Довкілля» включені елементи знань з краєзнавства, етнографії, екології, фізики, астрономії, хімії, біології, географії, валеології, історії, суспільствознавства, що входять до структури стандартної освіти, а також основи безпеки життєдіяльності. «Довкілля» викладається за програмами згідно з навчальним планом замість предметів «Навколишній світ», «Природознавство» та «Основи безпеки життєдіяльності».

Чим відрізняється «Довкілля» від традиційних предметів? «Довкілля» має чітку особистісну орієнтацію, яка виражена у структурі навчального матеріалу курсу, методиці його викладання. Цей курс побудовано за планом, який вказав ще Г. Сковорода: «Пізнай природу, пізнай свій народ, пізнай себе» [1, с.4]. «Довкілля» уособлює життєвий світ дитини, який вона пізнає відповідно до своїх потреб і інтересів.

Модель має програмне та навчальне забезпечення для учнів, методичне забезпечення для вчителів – понад 30 підручників і посібників. Навчально-методичне забезпечення апробувалося впродовж 10 років. Розроблені методичні основи формування кабінету довкілля, електронні підручники, відеокасети «Уроки серед природи».

«Я і Україна. Довкілля» відрізняється від аналогічних курсів тим, що зміст знань, моделі навчального процесу, навчальне середовище, методи та форми навчання в кожному класі задовольняють базові потреби дитини. Дитина має природну необхідність у пізнанні свого життєвого середовища, задоволенні своїх базових потреб у дослідництві, конструюванні, комунікації, художньому представленні знань про дійсність. Зміст курсу базується на знаннях про об'єкти та явища природного, антропогенно зміненого, суспільного середовища життя дитини. Ці знання втілює стандарт освітньої галузі «Людина і світ».

Курс реалізує методи навчання, що задовольняють природні потреби дитини в пізнанні світу («прочитай», «поміркуй», «робота в групах», «змоделуй», «виконай дослід», «склади розповідь», «намалуй», «пограйтеся в гру»); форми організації занять, необхідні дитині. Це насамперед уроки в довіллі, які проводяться переважно у дні народних свят. Ці дні були визначені ще прашурами, кожен з них у народній педагогіці має екологічний сценарій для дітей, програму виховання дитини під час її спілкування з природою, що зумовлює тілесне і духовне здоров'я підростаючих поколінь.

Під час вивчення курсу дитина зі знань про своє життєве середовище самостійно творить «образ світу», «образ Я», «образ Я в світі». Цей синергетичний процес неможливий у традиційній освіті.

«Я і Україна. Довкілля» дає можливість реалізовувати особистісно орієнтований підхід в освіті, ознакою якого є наявність у дитини названих вище «образів».

Модель освіти «Довкілля» максимально наближає навчальне середовище дошкільників і учнів молодших класів до природовідповідного. У школах, де реалізується ця модель, учителі усвідомили необхідність створення матеріального навчального середовища поза стінами школи, перетворення довкілля в «лабораторію», де діти спостерігають, досліджують, конструюють, моделюють, перетворюють світ у міру своїх сил і можливостей

Завдяки впровадженню моделі освіти «Довкілля» стан здоров'я учнів покращився на 20–40%. Значною мірою покращення здоров'я дітей зумовлене з навчальним середовищем, яке створюється згідно з освітньою програмою «Довкілля». Згадаймо думку В. Сухомлинського стосовно того, що для природовідповідного розвитку розуму і мовлення дітей необхідне спілкування з природою хоч би два рази на тиждень [4, с.23]. В. Сухомлинський мав на увазі дошкільнят, але ця умова стосується і початкової школи. Саме на уроках серед природи учні мають змогу сприймати світ цілісно, в тісному спілкуванні з природою вони відкривають її закономірності, створюють свої теорії явищ, процесів.

Отже, «Довкілля» не просто предмет шкільного курсу, а цілісна система, яка виховує екологічно грамотного громадянина, забезпечує учнів комплексом знань, які не відокремлені як постулати, а є складовою необхідністю сьогодення, дає можливість дитині розкритися творчо і повно як особистості, обравши власні засоби.

Другою освітньою технологією є комплексний педагогічний експеримент «Програма розвитку дітей «Росток», яка розробляється за участю Сумської класичної гімназії, кафедри педагогічної творчості Сумського державного педінституту, а також за допомогою педагогічних колективів навчальних закладів Київської, Херсонської, Дніпропетровської, Миколаївської та інших областей.

Наукове керівництво цією програмою очолює Пушкарьова Т. – завідувачка кафедри педагогіки та методики початкового навчання Сумського державного педагогічного університету, кандидат педагогічних наук.

Мета експерименту: підвищення рівня фізичного, психічного, морального, інтелектуального, духовного та творчого розвитку учнів у процесі організації їхньої активної творчої діяльності на основі інтеграції, гуманітаризації та екологізації змісту і методів навчання, нових педагогічних технологій, реалізованих у новому науковому та навчально-методичному забезпеченні навчально-виховного процесу школи [3, с. 25].

Концепція програми «Росток» була апробована близько 40 загальноосвітніми навчальними закладами України. У процесі апробації було деталізовано і впорядковано її структуру, доповнені й уточнені вихідні принципи, розширено зміст виховного компоненту концепції.

Одна з основних засад комплексної програми «Росток» – принцип екологізації. Відомо, що екологізація освіти може рухатися різними шляхами. Один із них – екологізація змісту всіх навчальних курсів, що можливо завдяки інтегративному змісту науки екології і проникненню її практично у всі сфери довкілля.

У програмі «Росток» цей шлях екологізації розглядається як пріоритетний і використовується під час розробки змісту навчальних курсів. На практиці це означає введення основних елементів екологічної освіти найперше у центральний курс програми «Навколишній світ», а також у курси, які з ним взаємодіють: математику, письмо, читання, англійську мову, музику, малювання тощо.

Програма «Росток» забезпечена підручниками з усіх предметів. Підручники зроблено у формі зошитів на друкованій основі. Обрана форма підручника допомагає дітям самостійно добувати знання, реально формує в них головне вміння – вміння вчитись. Варіативність завдань дозволяє кожній дитині знайти в підручнику матеріал, що відповідає рівню її здібностей і спрямованості інтересів.

Створюючи навчальний комплекс, який складається з робочих зошитів-підручників для учнів і методичного посібника для вчителя, автори враховували вікові особливості учнів, а тому навчальний матеріал намагалися підбирати цікавий, доступний для розуміння, з опорою на життєвий досвід учнів та міжпредметні зв'язки. У тренувальних вправах, як лексичних, так і граматичних, враховуються принципи «від відомого до невідомого», «від простого до складного», частина вправ – творчі.

У школах, де впроваджується програма розвитку дітей «Росток» педагогічні колективи постійно працюють над удосконаленням уроку, урізноманітненням його форм, зацікавлюючи учнів матеріалом чи формою проведення. Широко практикуються такі види уроків, як інтегрований; урок-панорама; урок-прес-конференція; урок-залік; урок-гра; урок-казка; урок-подорож; урок-вистава; урок «Брейн-ринг». Підбираються завдання на уроки, що потребують творчої переробки, узагальнення, систематизації вмінь і навичок порівнювати й аналізувати вже відоме, експериментування, пошуку; створюються умови для розвитку ситуативного інтересу, використовуються ігрові моменти, що стимулюють вияви самостійності учнів, їхніх творчих можливостей, готуються до уроку творчі завдання, а саме – на виявлення суперечностей, на проблеми бачення (приховане запитання), завдання-головоломки, завдання-проблеми тощо.

Отже, у молодшому шкільному віці, на який розрахована програма «Росток», екологічний характер навчальної діяльності пов'язаний з тим, що, по-перше, її зміст базується на теоретичних знаннях, які відповідають віковим особливостям учнів. Навчальна діяльність дитини будується найперше шляхом сходження від абстрактного до конкретного, від загального до часткового, тобто відтворюється історичний процес народження та розвитку знань. По-друге, в основу програми «Росток» покладено діяльнісний підхід, який дає змогу організувати навчально-виховний процес через різноманітну творчу діяльність учнів у межах кожного навчального предмета, інтегруючи їх у цілісну систему, а в ній – напрями розвивальної роботи: учні одержують необхідні знання через різноманітні способи активізації сприйняття об'єктів і явищ навколишнього світу; спостереження, досліди,

самостійний пошук інформації у доступній для них літературі та інші види пошукової діяльності; спеціальні вправи та завдання на розвиток уяви та літературної творчості: складання невеличких казок і оповідань про навколишній світ, різноманітні вправи з розвитку мовлення, поетичні, з моделювання, конструювання об'єктів та явищ навколишнього світу; вправи та завдання для оволодіння загально навчальними вміннями.

Таким чином, у програмі «Росток» шлях екологізації змісту всіх навчальних курсів, що можливо завдяки інтегративному змісту науки екології і проникнення її практично у всі сфери довілля, розглядається як пріоритетний і використовується під час розробки змісту навчальних курсів. На практиці це означає введення основних елементів екологічної освіти у центральні курси програми початкової школи.

Третьою освітньою технологією є **принцип емоційно-естетичного сприймання природи**. Цим питанням займався видатний педагог В. Сухомлинський.

Одним із напрямків науково-педагогічної діяльності В. Сухомлинського був пошук шляхів ефективності виховання в учнів дбайливого ставлення до природи.

Першим джерелом здобуття знань про навколишній світ були спостереження в природі. В. Сухомлинським було розроблено та впроваджено різноманітні форми організації спостережень. Так, у школі під блакитним небом проводились уроки милування природою, і як наслідок – складання індивідуальних книжечок-картинок про природу, де учні відображали найтонші відтінки кольорів навколишнього світу. Уроки в «зелених класах», уявні подорожі Земною кулею – давали простір для написання творчих робіт. В. Сухомлинський писав: «Йдіть у поле, в парк, пийте з джерела думки, і ця жива вода зробить ваших вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми, поетами» [5, с.47].

В. Сухомлинський завжди підкреслював, що дитину не потрібно відокремлювати від навколишнього середовища: «Людина завжди була і залишиться дитям природи, і те, що ріднить її з природою, має використовуватися для її прилучення до багатств духовної культури» [5, с.17].

Враховуючи вплив навколишнього середовища на дитину, В. Сухомлинський організував навчання дітей безпосередньо в природі. Він вважав, «що важлива умова активної розумової праці – зв'язок думки з першоджерелом – навколишнім світом» [6, с.255]. Тому педагог використовував не традиційні форми організації навчання та виховання: «уроки мислення серед природи», «зелені класи», уроки-подорожі, екскурсії тощо.

В. Сухомлинський підкреслював, що, розглядаючи квітку чи окрему пелюстку, крильце метелика чи пушинку тополі, дитина не повинна забувати глобальну істину: природа – це єдине ціле, якому притаманна своя гармонія взаємозв'язків і залежностей, яке є джерелом і суттю нашого життя, яке ніколи, ні за яких умов не можна відділити від людини.

Видатний педагог, безперечно, сповідав античний принцип калокагативності – єдності краси і добра. «Корінь, джерело доброти – в творенні, творчості, в утвердженні життя і краси. Доброта нерозривно пов'язана з красою», – підкреслював він [6, с.66]. В. Сухомлинський вважав красу гімнастикою душі, яка спроможна випрямляти дух, совість, почуття і переконання. Не визнаючи імперативного характеру моралі, він шукав ефективні способи впливу на мотиваційну сферу дітей. В. Сухомлинський не хотів, щоб дитяче ставлення до природи мотивувалось насамперед страхом заборони, і намагався піднести вихованців на рівень естетичного освоєння навколишнього світу, яке вважав суто особистісним, добровільним. Обрана педагогічна стратегія сприяла тому, що почуття екологічної цінності природи в структурі свідомості вихованців мотивувалось передусім естетично. Це сприяло формуванню у дітей міцних основ екологічного світогляду.

Продовжила втілення ідей В. Сухомлинського Г. Тарасенко [7-11].

Доктор педагогічних наук, професор Вінницького державного педагогічного університету Г. Тарасенко сформувала свою систему естетико-екологічного виховання молодших школярів. Вона вважає, що сформувати екологічну культуру лише на інтелектуальному рівні неможливо, оскільки вона базується насамперед на глибоких

переконаваннях, які є сплавом раціонального мислення, емоцій і волі. Екологічні переконання народжуються лише тоді, коли природничі знання пройдуть крізь призму почуттів людини, будуть оцінені нею, а відтак стануть вольовим актом. Таким чином, екологічна культура дитини розвивається водночас на кількох рівнях – раціональному, емоційно-чуттєвому, художньому. Величезного значення при цьому набуває естетичний чинник – відчуття краси природи, захоплення нею. Краса, виразність, гармонія навколишнього світу мають стати об'єктами шанобливої і неформальної оцінки. Це поступово підведе дітей до висновку, що природа існує не тільки як об'єкт наукового вивчення та практичної діяльності людини. Вона повинна постати перед ними як Дивосвіт – казково принадна симфонія барв, форм, запахів, звуків тощо. Естетичне ставлення до природи, народжене подивом і захопленням, зміцнить знання дитини про навколишній світ, збагатить мотивацію щодо необхідності його берегти [7, с.3].

У посібнику Г. Тарасенко «Дивосвіт» представлено два напрями естетико-екологічного виховання дітей. Одним із них є організація безпосереднього емоційно-чуттєвого контакту з природою – уроків милування. Другим шляхом естетико-екологічного виховання є розвиток художньо-образного мислення дітей – уроки художнього пізнання природи.

Навчити милуватися красою – нелегке завдання. Споглядати красу природи – це значить духовно єднатися з нею. Споглядання є формою чуттєвого освоєння гармонії природи. Готуючись до уроку милування, педагог повинен попередньо осмислити естетичну своєрідність природи, споглядання якої планується. Потрібно заздалегідь усвідомити, що зумовлює виразність і своєрідність конкретної пори року, який комплекс чуттєвих ознак можна вважати її естетичним змістом. Для осіннього пейзажу це може бути розмаїтість кольорів. Взимку царює форма. Весні притаманні особливий динамізм і багатство звуків. Таким чином, можна завжди виокремити певну естетичну домінанту – переважання конкретних чуттєвих ознак, які надають особливої виразності тому чи іншому природному стану.

Декому може здатися, що дитина не спроможна зрозуміти такий складний феномен, як естетична виразність природи. Але це не так. Діти жваво й безпосередньо реагують на вияви прекрасного в навколишньому середовищі. Чим вони менші, тим легше відбувається певний гармонійний баланс у їх спілкуванні з природою, яка сприймається ними як радісне, сповнене барвами, звуками, рухами ціле. Мабуть, дарма кажуть, що в дитини є «третє» око, бо вона реагує на вияви навколишнього світу гостро і чуйно.

Діти приходять до школи з уже сформованим у їхній свідомості образом природи, що склався в результаті попереднього емоційно-чуттєвого контакту з нею. Але той досвід часто є нагромадженням хаотичних вражень. Завдання вчителя – забезпечити належну культуру сенсорного сприймання дітьми природи. Потрібно поступово і терпляче вчити учнів тонко відчувати природу, так би мовити, «на дотик, смак, запах».

Гнучка сенсорика сприяє накопиченню в досвіді дитини естетичної інформації. Але цей процес навряд чи можна вважати милуванням природою. Милуватися красою – це значить зробити її предметом захопленої уваги, відчуті її особливе духовне призначення. Милування народжує щире, безкорисливе захоплення природою. Така оцінка не спонукає до агресивного втручання в природну гармонію – навпаки, породжує потребу в її збереженні.

Технологія таких уроків значно відрізняється від звичайних занять або навчальної екскурсії. Вона розрахована на одержання дітьми не стільки номінативної, скільки емоційно-образної інформації про природу. Тому головним стратегічним напрямом уроку милування має стати постійне звернення вчителя як до інтелектуальної, так і, насамперед, до емоційно-чуттєвої сфери дитини.

Учителі початкової школи можуть не тільки використовувати у своїй практиці ці технології, але й поєднувати їх.

Література:

1. Ільченко В., Гуз К. «Я і Україна. Довкілля» у вашій школі: інтегровані уроки // Початкова освіта. – 2004. – Квітень. – № 16. – С.4-5
2. Ільченко В.Р. Навчальна технологія інтеграції змісту природничо-наукової освіти: досвід комплексного дослідження // Педагогіка і психологія. – 1995. – № 4. – С.3-12.
3. Рибалова Л. Практична реалізація експерименту «Росток» // Початкова школа. – № 5. – С.23-24.
4. Сухомлинський В.О. Школа і природа // Рад. школа. - 1970. - №5. - С. 23-25.
5. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.3.-К.: Радянська школа, 1977.
6. Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти т.4.-К.: Радянська школа, 1984.
7. Тарасенко Г.С. Дивосвіт: Технологія естетико-екологічного виховання. – К.: [2-е вид., змінене], Рута, 2000. – 208 с.
8. Тарасенко Г.С. Вчимо шанувати життя у природі // Початкова школа. – 2002. – № 1. – С.35-37.
9. Тарасенко Г.С. Естетична цінність природи в системі стратегічних орієнтирів екологічного виховання // Педагогіка і психологія. – 1997. – №1. – С.170-177.
10. Тарасенко Г.С. Зв'язки естетичного і екологічного виховання та підготовка вчителя. Шляхи реалізації // Рідна школа. – 2000. – № 1. – С.71-74.
11. Тарасенко Г.С. Як навчити дітей милуватися // Початкова школа. – 1992. – № 11-12. – С.39-42.

В статті розглядаються сучасні технології екологічної освіти та виховання молодших школярів – особистісно орієнтована модель природничої освіти «Довкілля», програма розвитку дітей «Росток» та уроки милування природою як принцип емоційно – естетичного сприймання природи.

Ключові слова: екологічна освіта та виховання молодших школярів, «Довкілля» – особистісно орієнтована модель природничо-наукової освіти, програма розвитку дітей «Росток» – екологізація змісту всіх навчальних предметів, принцип емоційно – естетичного сприймання природи, уроки милування природою.

В статье рассматриваются современные направления экологического образования и воспитания младших школьников: личностно ориентированная модель природоведческого образования «Довкилля», программа развития детей «Росток» и принцип эмоционально – эстетического восприятия природы.

The article deals with modern technologies of education and upbringing of pupils in primary school: the personally-oriented model of naturalistic education «Dovkillya», the program of children's development «Rostok» and lessons in endearing nature as the principle of emotional and aesthetic perception of nature.